

Málnási Ferenc

„Erdély Kazinczyja” 220 éve
adta ki röpiratát az Erdélyi Magyar
Nyelvmívelő Társaság felállításáért

(Aranka György:

Szék, 1737. szeptember 17. — Marosvásárhely, 1817. március 11.)

„Erdély a költők és rajongók képzeletében álomország, a béke és a megértés földje, de talán inkább az örök küzdelmek, a féleredmények, az elvetélt tervek és meddő harcok hazája, áldott és átkozott...” vallotta Jancsó Elemér a *Nyugat* 1940/9. évi számában. Nemzeti közösségünk számára ma is figyelmeztetés Vörösmarty Mihály *Jóslat*-sorai: „Ki mondja meg, mit ád az ég? / Harag, káromlás volt elég; / Gyűlölünk, mint kuruc, tatár, / Bánkódtunk, mint a pusztá vár; / Ügyünk azért / Sikert nem ért. / Pedig neked virulnod kell, o hon, / Lelkünk kihalna hervadásodon”.

A sok történelmi vihart megért nemzeti történelmünkben az erdélyi tudományos egyesületi törekvések első csíráját a 16. század elején fedezhetjük fel, abban a tudós-társasági kívánságban, amelynek csak a neve maradt ránk: Sodalitas Septem-castrensis (*Erdélyi Múzeum*. 1909. 353-375.). Mátyás királyunk és környezete reneszánsz-humanista törekvéseinek elkésett erdélyi utóregzése volt ez, ismeretlen tervezői a gondolat felvetésénél nem jutottak tovább. Báthori István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek eljutottak a tudományos élethez szükséges egyetem, akadémia gondolatának megvalósításához, ám a 16-17. század Erdélyét a létért, a pusztá megmaradásért folytatott küzdelmek kötötték le. A gyulafehérvári, majd a kolozsvári kollégium tanára, Apáczai Csere János (1626–1659), az európai színvonalon álló tudós, művelődéspolitikus is magános elszigeteltségben, környezetének meg nem értéséről, sőt rosszindulatától kísérve folytatta szinte teljesen meddő küzdelmét... A sorba illik Bél (Belius) Mátyás (1684–1749), a magyar anyanyelvű, „szlovák” és „német” tudós, aki valójában hungarus-tudatú, 1735-ben született tervezete, benne a pozsonyi evangélikus iskola rektora, német evangélikus papja, a magyar nyelv- és irodalomtörténet kiadására készült, népszerűsíteni akarván Európában a magyar nyelvet. (Magyarország minden megyéjének kortörténelmét tervezte megírni, életében öt megye történelmi-földrajzi leírása jelent meg: *Notitia Hungariae... I-V*. Bécs, 1735–1742).

Az Erdélyi Fejedelemség önállóságának megszűnése után csak a 18. század második felében, a felvilágosodás hatására Bod Péter (1712–1769), Bethlen Kata udvari papja, vetette fel: „...jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a Magyar Nyelvnek ékesgetésére... felállítani” (*Bod Péter írásaiból*. Budapest. 2002. 91-92). A jámbor szándéknak nem voltak támogatói, mint ahogyan nem találkozott megértéssel Bessenyei György (1746–1811) kísérlet sem *A bolmi* (1799), és az *Egy magyar társaság iránti jámbor szándék* (1781) című röpirataiban megfogalmazott kívánság sem. Részvétlenség fogadta Batthány Ignác (1741–1798) hasonló célú gondolatát is, aki megteremtette gyulafehérvári könyvtárát, a Batthyaneumot (1798), de a vele kapcsolatban melengedett tudományos szervező és terjesztő terveit már nem valósíthatta meg. Teleki Sámuel (1739–1822), kancellár, az erdélyi felvilágosult gondolkodású főnemes pedig megnyitotta a nyilvánosság előtt a marosvásárhelyi könyvtárát (Teleki Téka). Hermányi Dienes József (1669–1763) nagyenyedi református lelképásztor történelmi forrásgyűjteményét s mintegy száz kötetnyi kéziratot hagyott hátra...

Ebbe a történelmi keretbe ágyazva emlékezzünk Aranka György (1737–1817) szerepére is, aki hosszas előkészítés és önbiztatás után megnyeri Bánffy György (1746–1822) gubernátor jóváhagyását terveihez, s az 1791-iki országgyűlésen egyhangúan elfogadják *Egy erdélyi magyar nyelvmívelő társaság felállításáról való rajzolta az haza felséges rendeihez* (Kolozsvár, 1791) című röpiratát. A tudós társaság röpiratban kifejtett célja az volt, hogy intézményes keretek között biztosítsa az anyanyelv művelését és a nemzeti tudomány felvirágoztatását. Az 1791. évi kolozsvári országgyűlés elfogadta Aranka György javaslatát, de a királyi leirat nem hagyta jóvá a társaság alapítását, ám ennek hiányában is Erdély kormányzója védnöksége alatt 1793-ban Aranka György kezdeményezésére Marosvásárhelyen megalakult az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, amely elsősorban a magyar nyelv művelését tűzte ki célul, s a felvilágosodás szellemében a társadalomtudományok és a természettudományok népszerűsítésével is foglalkozott.

A társaság 1793 és 1801 között eredményesen működött, több mint 50 gyűlésen a társaság tagjai, erdélyi és magyarországi nyelvészek, írók, tudósok tárgyalták a magyar nyelv és műveltség ügyeit, meg akarták menteni azt a rengeteg történelmi emléket, okmányt, régi írást, feljegyzést, tudományos művet, családi iratokat, amik Erdélyben már akkor is veszélyben, pusztulóban voltak s mennyi pusztul el az 1848–49-es szabadságharc idején! Nyelvtan és szótár, egy tudományos grammatika és idegenek számára szolgáló nyelvtan megírását tervezték, a nyelv megtisztítását és a játékszín megsegítését, könyvtárak és múzeumok létesítését, könyvek és folyóiratok kiadását... — olvassuk Jancsó Elemér értékelését.

Aranka György és a Nyelvmívelő Társaság jelentőségét más megközelítésben is értékelhetjük. A 18. század utolsó évtizedeiben a franciaországi változások hatására nyilvánvalóvá vált, hogy a rendi kiváltságokon nyugvó világnak Magyarországon is végleg bealkonyult. A haza sorsa iránti felelősséget érző nemesség és a polgári származású új értelmiség a magyar nyelv művelése mellett a tudomány

eredményeinek széleskörű megismertetésében és alkalmazásában látta a nemzet felemelkedésének lehetőségét és a gazdasági fejlődés alapját. A történelmi előzmények között a gazdasági-társadalmi elmaradottságot, a polgárság hiányát, illetve idegen jellegét említjük. Mellette az erőszakos katolizációt (Carolina Resolutio, 1731), az erőszakos németesítést (1784-ben a német nyelvet hivatalossá tették Magyarországon), a felvilágosodás eszméinek terjedését, a testőrírók tevékenységét, Bessenyei György: *Ágás tragédiájának* megjelenését, *Magyarság* (1778) című röpiratának előremutató figyelmeztetését, hogy „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”... A magyar nyelvért folyó küzdelemben a folyóiratok is részt vállaltak: a Ráth Máttyás szerkesztette *Magyar Hirmondó* (1780), a Batsányi—Kazinczy—Baróti szerkesztette *Magyar Museum* (1788–92), a Kazinczy vezette *Orpheus* (1790–91). Szépírók és szakírók sora — Bessenyei György, Batsányi János, Dugonics András, Gvadányi József, Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Ányos Pál, Dayka Gábor, Verseghy Ferenc, Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály, Révai Miklós, Bugát Pál és mások... S 1790-ben, Pesten, Kelemen László színtársulata a magyar szót színpadra viszi, 1792-ben, Kolozsváron Wesselényi Miklós támogatásával az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság tartja első előadását a Belső-Szén (Jókai, ma Napoca) utcai Rhédey-ház tánctermeiben. (1821. március 12-én megnyílt a gyűjtésből épülő Farkas utcai kőszínház, az állandó magyar színház első otthona.)

S amikor végre 25 évi szünet után 1790. márciusára országgyűlést hívtak össze, az országgyűlés alsó táblája, ahol a magyarországi köznemesség túlsúlyban volt, kimondja: tanácskozásait ezentúl magyar nyelven folytatja. Megszületik a modern Magyarország első nyelvtörvénye, az 1791: XVI. tc., amely szerint „...bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni, hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, gimnáziumokban, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és írástan számára külön tanár fog beállítatni...” (A pesti egyetem első magyar nyelv- és irodalom tanára Vályi András volt). Az 1792. május 20-án megalkotott törvény (1792. VII. c.) szerint az ország valamennyi iskolájában rendes tantárgy a magyar nyelv.

1805-ben (igaz, Napóleon előrenyomulása következtében) a rendek újabb sikert érnek el, az 1805: IV. tc. bővíti a magyar nyelv jogait a latin rovására az államéletben, a törvények „...hasábosan, latin és magyar nyelven szerkesztessenek...”, s a megyék e törvény alapján sorra térnek át a teljes magyar nyelvhasználatra. A közben (1830. november 17-én) megalakult Magyar Tudós Társaság is megfogalmazza célját: „...munkálkodása által hazánkban a tudományok és szépművészségek honi nyelven műveltessenek...”. Az 1840. május 13-án elfogadott törvény (1840: VI. tc.) tovább támogatja a magyar nyelv használatát, a Helytartótanács körlevelei is magyar nyelvűek, három év múlva az anyakönyveket is magyarul kell vezetni, s a lelkészek alkalmaztatási feltétele a magyar nyelv tudása... Az 1844. november 13-án elfogadott törvény (1844: II. tc.) értelmében a több mint félévszázados küzdelem, fokozatos átalakítás után teljes lesz a magyar

félévszázados küzdelem, fokozatos átalakítás után teljes lesz a magyar nyelv használata az államéletben, s az oktatás nyelve is magyar, ám a közoktatás teljes magyar nyelvűségének megvalósítására azonban sohasem került sor.

Pedig „Legfőbb haszon az, hogy a nyelvnek előmenetelével együtt a tudomány is az országnak minden rendű lakóira kiterjed... Azt mondják politikusok, hogy az ország boldogsága a népek sokaságától függ. De mit használ az a sok, ha vagy mind szegény, vagy nagyobb része tudatlan?” Ki ne látná, mennyire egybecsengnek Bessenyei György 1781-ben papírra vetett szavai Széchenyi Istvánnak 1830-ban, nagy sikerű *Hitel* című művében megfogalmazott gondolatával: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”.

Ebben a folyamatban Aranka György széleskörű munkássága, művelődéstörténeti fontosságú, s hivatali elfoglaltsága mellett a magyar nyelvvelés és közművelődés lelkes előmozdítója volt, egyik leglelkesebb bajnoka volt annak a szívós küzdelemnek, amely a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezéséért és a nemzeti művelődés ügyéért Erdélyben is folyt. E cél érdekében mind irodalmi, mind társadalmi úton fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki. A társaság érdekében több munkát is írt: *A magyar nyelvvelő társaságról. Újabb elmélkedés* (Kolozsvar, 1792), *Levél az erdélyi magyar társaság nevében* (Kolozsvar, 1795) és a társaságnak, ameddig állt, titoknok a s egyszersmind éltető lelke is volt. Kéziratok sorát lajstromozta esztendőik szerint, s maga is igen gazdag kéziratot gyűjtött, valamint kiterjedt ismeretségénél fogva irodalmi levelei is fontosak számunkra. Életművének felmutatása Jancsó Elemér érdeme: *Aranka György c. tanulmánya a Kristóf-émlékkönyvben* (Kolozsvar, 1939), majd az 1947-ben kiadott *Aranka levelezés* és az Akadémiai Könyvkiadónál *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai* (1955) cím alatt megjelent forrásmű az ő filológiai alapos gondozásában tette hozzáférhetővé a felvilágosodás korának nagy erdélyi örökségét. Szigeti József *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai* címmel az *Utunk* 1956/15-iki számában, Kocziány László az *Igaz Szó* 1956/4-ik számában, legutóbb pedig Nagy Pál *Egy elfelejtett évforduló* címmel az *Igaz Szó* 1969/1-es számában írt Aranka Györgyről.

Aranka hatására nézve jellemző, hogy kortársai közül sokan lelkesedéssel, bámulattal, sőt néha irigykedéssel nézték — írta Jancsó Elemér —, irodalom-szervező apostolt láttak benne, s később egy találó szóval elnevezték „Erdély Kazinczy”-jának. Aranka szerint Erdélyben „elevenebb a hazai nyelv iránti való vonzás, hűbb a literatúra szeretete, kedvesebb minden jó és jámbor intézet... ahol ezer akadályok minden lépten összetorlódnak, hogy a legmelegebben érző s törődő hazafit kifárasszák.”

S következik a reformkor: Wesselényi, Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Arany, Deák, Vásárhelyi, Clark Adam... De Akadémia, Lánchíd, Nemzeti Színház, gőzhajók, utak, vasutak, folyószabályozás, óvodák, iskolák, magyar sajtó... nagy nevek, lenyűgöző alkotások, sorsfordító események... De, ami még ennél is több: alig két évtized alatt nemzet született. A szellemi és gazdasági pezsgés áthatotta a hétköznapi élet valamennyi területét, és gyökeresen átformálta a társadalom va-

lamennyi rétegének mindennapjait... s ez a társadalom megívta az 1848–49-es forradalmat és a szabadságharcot, átvészelte a Bach-korszakot, s a haladás érdekében megkötötte a kiegyezést is...

Erdélyi vonatkozásban ez a korszak örök emlékül hagyta nemzeti közösségünk, de az egész magyarság számára a nyelvművelő társaság nyelvet és a múlt emlékeit megőrző magatartását. 1814-ben szedte először a betűket úgy sorba a nyomdász, hogy az ERDÉLYI MUZÉUM címet formálta, s megszületett az első magyar tudományos folyóirat, Aranka helyébe Bolyai Farkas, Bolyai János, Döbrentei Gábor, s Mikó Imre és sok társuk lépett, hogy a régi erdélyi hagyományokat folytatva az erdélyi és a magyar műveltséget a kor eszméihez és követeléseihöz szabják a magyarság és az emberi haladás érdekében. Küzdelmük eredményeként Mikó Imre, „Erdély Széchenyje” vezetésével 1859. november 23-án megalakulhatott az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely újabb harcok, küzdelmek, betiltás, újjászületés nyomán 2009-ben ünnepelhette megalakulásának 150. évfordulóját.

Emlékező írásunkat Eötvös József szavaival zárjuk: „Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalak kis erekbe egyesülnek, hogy másokkal együtt gyöngé patakot képezzenek, később végre a vízerek, patakok, zúgó folyamok és csendes folyók egyesüléséből hatalmas folyam támad, mely egy ország kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudományos haladás.”

Csokonai Vitéz Mihály [Aranka Györgyhöz]

Ne vesztegesd, ne vesztegesd
Az érdeemes nevet rám,
Inkább egyébbel fejtegesd
Szíved javát, Arankám!

Tisztelsz, de aki engemet
Ugyan valóba esmér,
Oly kényesítő érdemet
Csekély eszemre nem mér.

Bár annyival nem kérkedek,
Amennyit énreám vetsz,
De mégis, ah, megengedek,
Mert véle úgy kecsegtetsz.
